

Жутаева А.К.¹, Абдиманұлы Ө.²,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
¹2-курс магистранты, ²профессоры, ф. ғ. д., Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: assel.zhutayeva@gmail.com

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ПОСТМОДЕРНИЗМ КӨРІНІСТЕРІ

Мақалада қазіргі қазақ әдебиетіндегі постмодернизм көріністерінің детальдық және менталитеттік аражігі ажыратылып, олардың прозадағы көрініс тапқан сюжеттері қарастырылған. Жазушы лабораториясының негізгі мәселелері талданып, постмодерндік бағыттың басты идеясы талқыланады.

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары жарық көрген шығармалар нысанға алынып, зерттелді. Постмодернизмнің әдебиетпен бірге қатарласа отырып үндесу мәдениеті жанрлық дүниелердің бірқалыпты болуына әкелетіндігі, ұлттық-генетикалық және «кірме» жанрлардың типологиялық біртектілігін анықтайтындығы сараланды. Зерттеу нәтижелері қазіргі қазақ әдебиетінің даму үдерісін, құрылымдық ерекшеліктерін анықтайды.

Түйін сөздер: постмодернизм, концепт, интерпретация, иллюзия, адресат.

Zhutayeva A.K.¹, Abdimanuly O.²,

¹professor, doctor of philological science, ²master student 2 courses
of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: assel.zhutayeva@gmail.com

Manifestations of postmodernism in modern Kazakh literature

This article identifies the differences in the detailed and mental picture of the post-modernism of modern Kazakh literature and also describes their manifestations in prose scenes. The author analyzed the main problems of the writer's laboratory and discussed the idea of a postmodernist trend.

The object of the study were works, published after independence. The article highlights the combination of postmodernism and literature, which leads to the genre uniformity of the culture of harmony and determines the typological homogeneity of national-genetic or adopted genres. The research results determine the process of literary development and the structural specifics of modern Kazakh literature.

Key words: postmodernism, concept, interpretation, illusion, addressee.

Жутаева А.К.¹, Абдиманұлы Ө.²,

¹магистрант 2-го курса, ²профессор, д.ф.н.
Казахского национального университета имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: assel.zhutayeva@gmail.com

Проявления постмодернизма в современной казахской литературе

В данной статье определяются различия детальной и ментальной картины постмодернизма современной казахской литературы, также рассмотрены их проявления в прозаических сюжетах. Автор проанализировал основные проблемы лаборатории писателя и обсудил идею постмодернистского направления.

Объектом исследования стали произведения, опубликованные после обретения независимости. В статье выделяется сочетание постмодернизма и литературы, которое приводит

к жанровой равномерности культуры гармонии и определяет типологическую однородность национально-генетических или заимствованных жанров. Результаты исследования определяют процесс литературного развития и структурной специфики современной казахской литературы.

Ключевые слова: постмодернизм, концепт, интерпретация, иллюзия, адресат.

Кіріспе

Әдебиетті, соның ішінде қазақ әдебиетін сөз еткен тұста бүгінгі әдебиет көрінісін, оның даму үдерісін, шығармашылықпен айналысатын қауымның жаңашыл ізденісі мен бүгінгі әдебиеттің формасына жасақталып келген шығармалардың көркемдік таным деңгейін, образдық ерекшеліктерін оқырман ретінде де, автор ретінде де нақтылап көрсету керек. Жазба әдебиеттің қалыптасу кезеңінен бері шығармаларды қарастырар болсақ, классикалық туындылармен қатар культтық ерекшеліктерге сай түрлі бағыттар мен ағымдар негізінде шығармалар дүниеге келді. Қазақ әдебиеті әр кезеңнің қоғамдық мәселелерін, әлеуметтік топтың өзіндік болмысын жазушының жеке-лей зертханасына сүйене отырып, ізденіске толы көркем шығармаларды өмірге әкелді. Әдебиетті дәуірге бөліп қарастырған тұста, тәуелсіздік алғаннан кейінгі қазақ әдебиеті жаңашылдыққа толы. Сол жаңашылдықтың детальдары бүгінгі кезеңдегі жазушыларымыздың шығармаларында молынан кездеседі. Қоғамдық ұлттық болмысты әдебиеттен ажыратқан тұста кей тенденцияларға зерттеуші ғалымдар оң пікір танытса, кейбірі қолдамайтындарын ашық жеткізді. Қазіргі әдебиеттегі осындай тенденциялардың ең күрделі мәселелі, сан алуан пікір мен түрлі толғамдарға толысы постмодернизм сарынындағы шығармалар екені белгілі. Н.А. Нагорная өз еңбегінде былай дейді: «Материалом для постмодернизма становятся уже не «жизнь», как для классического реализма XIX в., и не модернистский миф об этой жизни, а языки культуры. Вместо модернистской «глубины» возникает постмодернистская «поверхность» (Нагорная, 2003: 14-16). Шындығында классикалық шығармалардың желісіндегі жеке субъектінің өмір сүруі немесе жеке мүдделері емес, ол адамның ішкі түйсігі, түс көру ережелері, ойын алаңындағы шартты орындау барысы, ойын барысындағы мінез-құлық ерекшеліктері анықталады. Қазақ әдебиетінің еншісінде постмодернизм жазушы зертханасының аумағында қарастырылады. Әдебиетке арнайы заңдылықпен енген термині немесе нақты түсіндірмесі әзірге жоқ. Десе де болжамдар мен

толғамдардың нәтижесінде, біздің әдебиетке де жаңашылдықтың керек екенін аңғаруға болады.

Постмодернизм терминін айтқан кезде екі жақты дау туып, бірі әдебиеттен алыс санап, менталитеттік ерекшеліктің талаптарына сыйғызбай жатса, екінші топ керісінше, оның зерттелу өрісінің шетел әдебиеттерінде әлдеқашан қолданыс тапқанын ескере отырып, біздің әдебиетке де оның керек екенін, жаңашылдығын, көркемдік таным деңгейін саралап беріп отыр. Қазіргі таңда таза постмодернистік бағытты ұстана отырып, толыққанды түрде жазылған шығарма қазақ әдебиетінде жоқтың қасы. Десе де кейбір шығарманың бөліктерінде оның өзіндік штрихтарының көрініс беріп жүргенін байқап жүрміз. Шетел әдебиетіндегі бірқатар ғалымдар постмодернизмді модернизмнің жалғасы дейді. Әдебиетте әр терминнің ғылымға енген өзіндік хронологиясы бар. Ал постмодернизмнің үзік-үзік белгілерін Гомердің жырларынан да аңғаруға болады. Демек ол белгілі шектеулерден, уақыттың еншісіндегі кезеңнен тұрмайды. Жазушы санасының еркіндігі қай жерге дейін жетіп, шарықтау шегін тапса, сонымен қатар, жанның ұғымындағы түйсіктің тоғысуымен өрбісе, белгілі бір сюжетке емес ойдың нәтижелерін ғана құраса ол шығарма осы бағыттың жемісі болып санала береді (Затонский, 2000: 256).

Постмодернизмді сөз еткенде әдебиеттің эстетикасы мен әдебиет қай ұлттың тілінде жазылса, сол ұлттың ішкі болмысы мен таным түйсігін қарастырып алған жөн. Постмодернизм де, эстетика да күрделі, көпмағыналы, концепциялық ұғымдар екені рас. Таным деңгейінде елес қуу, моральды нормалардың шегінен шығу, қоғамдық мәселені түрлі ішкі диалогтар арқылы беру, психологиялық ерекшеліктерді, ежелгі мифтік сарындарды бүгінгі тылсыммен байланыстыра отырып суреттеу, нақты емес дүниелердің шешімін оқырманға қалдыру, ойыншыл қағиданы ұстану, бейтарап оқырман мен бейтарап автор арасындағы байланыс сынды көріністер постмодернизмнің төңірегінде қарастырылады (Гречко, 2000: 47-49).

Қазірде әдебиеттегі постмодернизм терминін естігенде, ең алдымен, иллюзия, интертекст, галлюцинация, сенсублизация, автор өлімі, хаос, белгісіздік (неопределенность), үзіп алынған

сәт (фрагментарность), деканонизация, ризома, пастиш пен пародия және т.б. сынды қымқиғаш ұғымдар елес береді (Ильин, 2001: 63-64). Көпшілікті қинайтын да осыдан туатын сұрақ: «Постмодернизм дегеніміз өзі не, ол қайдан, қалай, не үшін туындап отыр, кімге қажет болып отыр?».

Шетелдік ғалымдардың бұл ұғым жайлы сан алуан қайшылықты көзқарастарын былай қойғанда, өзіміздің ғалымдарымыздың жазушыларымыздың көзқарасы үшке жарылады. Бірі постмодернизмді жақтап, қолдап отырса, екіншісі түбегейлі қарсы шығып, мойындамай отыр, ал үшінші топғылыми салқынқандылықпен оның бар болмысын тануға, танытуға талпынып отырған бейтарап топ. Біз үшін ең қажетті жол үшіншісі екені айқын. Бірақ бұл жерде де біршама сұрақтардың жауапсыз екенін ескеруіміз қажет. Мысалы, академик С. Қасқабасов постмодернизм туралы: «Шынтуайтына келгенде модернизм дегеннің өзі – жаңа деген сөз. Постмодернизм – өндірісі қатты дамыған постиндустриялы елдерде кең таралған. Өйткені, олар бұрынғы классикалық әдебиеттен қол үзіп кеткен. Біз болсақ, классикалық реализмнен, классикалық әдебиеттен қол үзгеміз жоқ. Одан қол үзе алмайтын себебіміз, бізде әлі постиндустриялық қоғам құрылған жоқ. Ол үшін өндіріс өте мықты дамып, капитализмнің ең биік шыңына жетіп, бүкіл өмірдің бәрі индустриялануы керек, қалалық ұлт болып қалыптасуымыз керек. Сосын бүкіл қалалық өмір мен далалық өмір араласып, құжынап жатуы тиіс. Бірақ біз оған жеткен жоқпыз. Сондықтан постиндустриялық қоғам болмай тұрып, постиндустриялық қоғамның өмірін суреттей алмаймыз». Постмодернизм көрінісінің біздің әдебиетте жиі кездесе қоймауына да осындай пікірлер дәлел.

Жоғарыда айтылып өткен пікірлерге қарамастан, постмодернизмнің сыртқы формасына сай өзінің әңгіме-повестерін жариялап жүрген жазушыларымыз баршылық. Олардың қатарына Төлен Әбдіков, Асқар Алтай, Дидар Амантай, Роза Мұқанова, Айгүл Кемелбаева т.б. жатқызуға болады. Постмодернистік бағыттың белгі-көріністерін аталған жазушылардың шығармаларындағы детальдық көріністерден аңғара аламыз. Айгүл Кемелбаева екі оқиғаны бір желіге сыйғыза отырып баяндаса, Дидар Амантай ескілік пен жаңашылдықтың ортасына өзара байланыс (связка) жасайды. Асқар Алтай мифтік бейнелердің көрінісін бүгінгі қоғамның әрекетімен көрсетеді. Сонымен қатар Төлен Әбдіковтің адам бойындағы психологиялық

факторларды физикалық құндылықтармен қатар беруі де постмодернизмнің кішігірім көріністерін аңғартады. (Әбдіков, 1991: 256). Кейінгі жас жазушылардың шығармаларында да осы секілді белгілер кеңінен кездеседі. Бұлардың барлығын түгелдей дерлік постмодернистік шығармалар немесе постмодернизмнің негізгі белгілері деп айта алмаймыз. Алайда көрініс беретін, кей концептілері сәйкес, фрагменттері тұтас осы бағыттың деңгейінде қарастыратын, сөздік немесе сөйлем ерекшеліктеріндегі құрылымдық яки құрылыстық қайта жасақталу номалары (деконструкция) да зерттеуді қажет ететін дүниелер деп айта аламыз. (Ильин, 2001:61).

Әлем әдебиетіндегі постмодернизмдік шеңберге Кобо АБЭ, Кэндзабуро ОЭ, Умберто Эко, Габриель Гарсиа Маркес, Харуки Мураками сынды жазушыларды айта аламыз. Олардың шығармаларынан орын алатын мәселе адамдардың қарым-қатынасындағы қайшылықтар, мүдделердің қақтығысы туралы ғана емес, кең тұрғыдан алғанда, келешек ұрпақ жайлы. Адам санасының ең биік ойлау шкаласын өлшеп білмей-ақ, әр адамның тең құқықты екендігін жеткізгісі келеді. Ал біздің қазақ әдебиетіндегі бұл бағыттың алар орнында өзіндік өзгеше мазмұн бар. Кейіпкерлердің ішкі әлемі, адам мен тылсым арасындағы байланыс, дәстүр мен жаңашылдық дейтін дүниелерге назар аударуымыз керек. Соңғы жылдары әдебиетте ой еркіндігімен, талғам биіктігімен танылып үлгерген бір топ жас буын өкілдері бар. Орта буын өкілдерінен шыққан Асқар Алтай, Жүсіпбек Қорғасбек, Талаптан Ахметжан, Нұрғали Ораз, Жаңабек Шағатай, Роза Мұқанова т.б. сынды суреткерлердің тәуелсіздік жылдары жазған әңгімелері мен повестері нарықтық тарихымызға да, қоғам өміріне де ықпалы болғандықтан, бүгінгі қазақ прозасының мағыналы мазмұнына айналды.

Әр жазушының өзіндік ерекшелігі, әдебиеттегі орны бар. Қазақ әдебиетінің тарихында еліміздің тәуелсіздік арнасына түскеннен кейінгі кезені өзіндік даму бағытымен, көркемдік ізденістерімен ерекшеленеді. Тәуелсіздік әкелген өзгерістерді, рухани әлеміміздегі желісі үзілмеген тарихи сабақтастықты, азат сана тудырған айшықты оралымдарды осы кезеңдегі ақындар шығармашылығынан айқын аңғарамыз. Тың тыныс, соны серпінді байқаймыз. Әрине, ұзақ жылдарға созылған азаттық таңын аңсау мен оған жету жолындағы қоғамдық күрестердің һәм олар туындатқан тарихи оқиғалардың төл

поэзиямызға тигізген әсері ерекше екендігі сөзсіз. Ұсынылып отырған зерттеу еңбекте тәуелсіздік жылдарындағы қазақ поэзиясының даму үрдістері, қазіргі поэзияның көркемдік тұтастығы мен бейнелеу құралдары, түрлік-пішіндік, идеялық-мазмұндық ізденістері жан-жақты талдау нысанына айналған. Постмодерндік бағытты ұстана отырып, постмодернистік сананың жетегінде жүрген елдердің көпшілігінде ұлттық дүние, моральдық ерекшеліктер мен ұят мәселесі екінші орынға ауысқан. Сол үшін де олардың кеңістік төңірегіндегі еркіндігі тым күрделі мәселелерді қамтиды. Батыс жазушыларының бұл бағытта ой өрбіте алуы қалыпты құбылыс. Себебі, олар әлдеқашан демократиялық қоғам құру үшін қан төгіп, күресіп, алты-жеті ғасыр бойы саналарын құлдықтан босатты. Сөйтті де, еркіндіктің қоғамдық көрінісі демократияға қол жеткізді. Осыған орай біртіндеп санада ірі-ірі жарылыстар жасалды. Ал біздің қоғам, соның ішінде Қазақстан тоталитарлық қоғамнан күні кеше ғана босап, бірден демократияға өтті. Ал сана әлі де сол коммунистік идеология сипатынан арыла алмай жүр. Сол үшін де постмодерндік бағытты толық қамтитын шығарма әлі де жоқ. Сонымен қатар әр ұлтқа сай таным мен түйсік деңгейі де біздің елдің менталитетімен ерекшеленеді. Шындығында қазақ әдебиетіне бұл бағыттың берері бар ма?

Постмодернизмнің әдебиетпен бірге қатарласа отырып үндесу мәдениеті жанрлық дүниелердің бірқалыпты болуына әкеліп, ұлттық-генетикалық және «кірме» жанрлардың типологиялық біртектілігін анықтайды. Өзімізге бұрыннан белгілі балладалар, поэмалар, толғаулар, сонеттер, эллегиялар, одалар сияқты жанрлармен қатар, бұдан сирегірек кездесетін жанрлар мен жанр түрлері (сонымен қатар, эпитафия, мадригал, эпиграмма, идиллия, дифрамб, рондо, секстина, сега, рубаят, хокку, спич, памфлет, гимн, реквием, күнделік, дәптер және т.б.) сияқты жанрлардың тілдік көркемдіктерінің өзгеріске ұшырау барысы оның пішіндік қалпын да түрлендіруге саяды.

Қазіргі қазақ прозасында саралау ол өз бейнелілігінің түп-тамырына барып қана қоймай, кері байланыста болуы мүмкін екенін мойындауға мүмкіндік береді: көркем түсініктер мен ұғымдар жаңаша бояулармен жаңғыртылып, кең көлемді метафоралар мен көріктеуіш құралдар қалыптастырып, қазір прозаның бейнелік қорын ғана емес, оның әлеуетті жанрлық – стильдік арсеналын да кеңейте отырып,

образдылықтың бастапқы архетиптері өзектеліне түседі. (Әбдіков, 1991: 78)

Қазіргі қазақ прозасы өкілдерінің бір бағыт ұстанып, бір мектепке бірікпеуінің тарихи астарлы себептері де бар. XX ғасырдың соңы – қандай да бір қоғамдық құрылымдар жойылып, ортақ идеалдардан бас тарту заманы болды. Бірнеше адамның бір идеяны ұстануы сирек кездесетін құбылысқа айналды. Әр жазушы аласапыран дүниеден шындықты өзі ғана іздейді, әрі соны жалғыз ақиқат деп дәлелдеуге тырысады. Жазушылардың әрқайсысы өз субъективті пікірін ұстанады, өз дүниетанымын өзгелерге тануға ұмтылады. Бүгінде әлемдік сананың өзгеруі жана дүниетанымға негіз болды, жаңа кейіпкер типін жасауға, сол кейіпкер бойына өз субъективті қабылдаулары мен түсініктерін дарытуға әкеп соқты. Сонымен қатар бұл дәуірдің кезеңінде қазақ әдебиетіне еркіндіктен гөрі ұлттық идеяларды қамту негізге алынды. Осы тұрғыдан алғанда модернистік шығармалар кеңінен орын алды. Өзіндік моральдың шеңберінен шыға қоймады. Оқырман талғамы бірқалыпты үрдіспен шектелді. Автор жақсы дегенді жақсы, жаман дегенді жаман деп қабылдау керек деген түсінік қалыптасты. Бүгінгі әдебиеттің сарыны мүлдем басқаша. Оқырман автор ойымен келіспесе де, қабылдаса да өз еркі. Қазіргі тәуелсіз қазақ әдебиетінде постмодернистік сарын үлгісі басқа арналармен бірлескен. Постмодернизм көріністері қазақ әдебиетінде қалай көрініс табады?

Эксперимент

Н. Қожабекова қазіргі қазақ прозасындағы кейіпкерлер туралы төмендегідей пікірде. Ең басты қатынас – өз-өзімен ішкі «менімен» қатынасы. Мұндай көрініске тән сипаттар постмодернизмге берген анықтамаға сүйенсек, М. Мағауиннің, Ә. Нұрпейісов, Т. Әбдіков, А. Алтай, Р. Мұқанова, Д. Амантай шығармаларынан байқалады. Осы орайда көрсетілген жазушыларымыздың шығармаларына әдебиеттің нормасына сай зерттеу жүргізер болсақ, әр деталь мен штрихты оңай аңғара аламыз. Ендеше, мақаламыздың алғашқы талдау шығармасы ретінде әдебиетте қалыптасқан өзіндік стилі қалыптасқан, сөздік қоры бай жазушы Айгүл Кемелбаевадан бастайық.

«Постмодернистік ойын» элементтерін шебер меңгерген қаламгер бірінші жақтық баяндау әдісін ұсынғанымен, оны сан алуан аралық мәтін арқылы (интертекст), сарқылмайтын реми-

ненценция мысалдарымен байытып, көркейте түседі. Осы бағыттағы өзге шығармалармен салыстырғанда «Мұнара» шығармасында іс – әрекет иелері тіптен аз. Шығарманың бас кейіпкері – Айжан есімді Москвадағы әдебиет институтында оқитын студенттің бес жылғы уақыт көлемі соңғы мерзімдерге арнайы тоқталу түрінде суреттеледі. Еске алу, шегініс жасау амалдары бар. Бір романда екі шығарманың көрінгеніне қарап, жазушы әлем әдебиеті үлгілерінде кездесетін, бүгінгі таңда қазақ әдебиетінде де бой көрсетіп жүрген «интертекстуалдық» яғни әңгіме ішіндегі әңгіме, роман ішіндегі роман сияқты әдіс-тәсілді қолданғандығын байқаймыз.

Айгүл Кемелбаева өз шығармасына адам тағдырын арқау ете отырып, сол адамның ішкі-сыртқы танымын мінсіз көрсете алған. Оны оқырманға дәл жеткізу үшін шығарма кейіпкерлерін әр түрлі қоғамдық, әлеуметтік жағдайлармен беттестіріп қояды. Сонымен қатар шығарма желісіндегі өзге де кейіпкерлерді танымы бөлек адамдармен қарым-қатынасқа түсіреді, оны өмір тартысының әр кезеңінде жекелей формада суреттейді. Соған сай, «Мұнара» романында да Айжанның мінез көрінісі сан қырынан ашылады. Романның қысқаша мазмұнына тоқтала кетсек, ол былайша өріледі. Мәскеудің әдебиет институтында оқитын Айжан есімді қыздың оқу бітірер шағы елдегі Кеңес үкіметінің ыдырау уақытына тұспа-тұс келеді. Ресей мен Қазақстан арасында пошта байланысы тоқтап қалып, ата-анасынан келген ақша мен тамақты ала алмай, алып шаһарда аш құрсақ, көк тиынсыз қалған студент қыздың қиын күндерінен сыр шертеді. Автор романның бірінші бөлімінде санаулы кейіпкерлер арқылы адам өмірінің қиын кезеңін, психологиялық жан күйзелісін айқын көрсете алған. Бас кейіпкер Айжанның қатты аштықтан қамыққаны соншалық өзі оқыған шығармаларынан Гамсунның «Аштық» романын, Гогольдің «Өлі жандар» романындағы Чичиковтың дастархан үстіндегі сәтін көз алдына елестетіп: «...Соңғы күндері астан өзге ештеңе ойлауға қабілетім жоқ болып кетті, дұрыстап құнарлы ас жемей, еттен қағылған соң, аш қарын ештеңе мұқтаж емес...» дейді.

Осы қиындықтың кесірінен жұмыс іздеуге кірісіп, құрбысы Лиляның көмегімен бала күтушілікке орналасады. Бала күтушілігімен қоса, сол үйдің құдды бір күні секілді барлық үй шаруасына жауапты болады. Рухани жағынан ештеңе бермейтін, байлаулы ит тәрізді күй кештіретін іш пыстырарлық тірліктер Айжанның төзімін тығырыққа тірейді. Кейде ойланып, «Де-

мек, бұл фәниде неге болса да шыдап, көніп бағудың арты жаман болмайды, алдамшы дүниеде не көрсең де Құдайдың басқа салғанына көнуден артығы жоқ болар. Өйткені кішірейтетін де бір Өзі, зорайтатын да бір Өзі» дегенінен Аллаға сенімін ешқашан жоғалтпағанын, мұсылмандық құндылықтарды да дәріптей отырып, ертеңгі күнге зор сеніммен қарайтынын байқауға болады.

Романның екінші бөлімі бірінші бөлімді одан әрі өрбітпейді. Қайтадан жаңа құрылыммен екінші әңгіме басталады. «Соңғы жолбарыс» аталатын шығарманың өн бойы аты айтып тұрғандай жолбарыстың қасиетімен суреттеліп, оқырманға өзге ой салу арқылы өрбиді. «Соңғы жолбарыста» қарт аңшы Тарбақ арқылы Арқадағы аң-құстардың тыныс-тіршілігінен толықтай хабардар етеді. Бастысы Жолбарыстың мінез-құлқын, сыртқы бейнесін жан-жақты ашып, туған жерін адамнан да қатты сүйетінін, оған ерекше қамқор болып иелік еткен махаббатына оқырманды қайран қалдырады. Жазушы романын сәтті шыққан нағыз реалистік шығарма деп бағалауға болады. Өзі куә болған нақтылы құбылыстармен, сонымен қоса бір кейіпкер тағдырын суреттей отырып, бірнеше адамның басындағы әртүрлі әлеуметтік жағдайларға назар аудартуға тырысқан. Яғни, жеке мінездеуден типтік мінездеу тудырады (Ісімақова, 2009: 114).

А. Кемелбаеваның «Мұнара» романы – қазіргі қазақ романының үлкен жетістігі. Әдебиетші ғалымдар бүгінгі қазақ прозасында мәдениетті кейіпкер образының, яғни жаңа заманға сай, жаңа қазақ адамының қалыптасып келе жатқанын алға тартуда. «Мұнара» романындағы Айжан да мәдениетті кейіпкер, жаңа әлемнің адамы. Әр жазушының шығармашылық лабораториясын зерттеген адам оның өмір шындығын көркем жинақтау, яки әдеби бейнелерді типтендіру әрекеті, көбінесе әр типке прототип табудан басталғандығынан шебер жазатындығына куә болады. Прототип шығарманы шынайы суреттеп, көркем бейнені нанымды етудің, шындықты шынайылаудың құралы секілді. Жазушы кейіпкер психологиясының, оның жасаған іс-әрекетінің әр-алуан бұралаң иірімдерін ғана емес, көркем бейнені жасауға керек материалдың өзін сұрыптап пайдаланады. Жазушы, әдебиет зерттеушісі Тұрсын Жұртбай: «Әр жазушының жазушылық тағдыры, жазушылық психологиясы, жеке өмірі болады. Үшеуі бір-бірімен қашанда тығыз байланыста.

«Мұнара» романы Айгүлдің жан-дүниесінің ашылуы деп қабылдаймын. Өзінің тағдырын

көркемдікке айналдырып, өз-өзінің ақылының түбіне жетеді. «Мұнара» натурализм мен сентиментализмнің арасында, өткен дәуірді бүгінгі дәуірмен қатар ала отырып баяндайтын көркем шығарма. Кішкентай трагедия болғанмен де, түсініп оқыған адамға астарында үлкен трагедия бар. Адамның жалғыздығы, әйел адамның жан күйзелісі, өзегінің үзілгендігі жатыр» дейді. Жалпы романның әдебиеттің басқа жанрларынан айырмасы, мұнда бір дәуірді, кезеңді өз заманындағы идеясы кең көрсететін кесек әрекет алынады. Автордың бұл шығармасында постмодернистік сипаттардың ерекшелігі басым. Мәскеуде үй күтуші болған автор Айжан есімді қыздың нарраторлық шеберлігі бірінші бөлімде жай ғана хабарлы сөйлемдермен жүзеге асады. Ішкі монолог пен ішкі түйсіктің қарым-қатынас негізімен әңгіме өрбиді. Ал екінші бөлімі алдыңғы бөлімнің мазмұндық ерекшелігіне қарамай-ақ бірден сонау мифологиялық жолбарыс бейнесінің ару санасындағы қадір-қасиетінің сипатталуымен ерекшеленіп кетеді. Екі бөлім іштей байланыс құра алғанымен, сырттай екі әлемді қатар, бір уақыттың еншісінде баяндайды. Бірақ кеңістік екі түрлі. Айгүл шығармаларындағы ерекшелік те осы. Ол адам санасының ең тұңғығына бойлай отырып, ішкі жан-дүниенің үйлесіміне баса назар аударады. Әдебиеттегі уақыт пен кеңістік қамтыла отырып, постмодерндік бағыттың терең ұшқындары орын алады. Айгүлдің бұл шығармасына көптеген пікірлер айтылып, авторды модернистік және постмодернистік дүниелерді толық меңгерген авторлар қатарына жатқызды. Десе де оның бұл шығармасын модернистік бағытқа жатқызатындар да аз емес (Кемелбаева, 2003: 108).

Философ П. Гречко: «Модернистер дөрекі, алабажақ, тұрақсыз, шындықты ар жағынан жоғары шындық, жоғары өмір, сабақтас әлем, іргелі тұтастық, өзгеше ой, тың ауқымды идея іздестірді. Өмір олар үшін көріксіз де, тазалық пен әсемдік өнерде ғана сақталмақ» дей келіп, модернизм мен постмодернизмнің айырмашылығын былайша көрсетеді: «Постмодернизм мұндай кемшіліктерден ада, олар, біріншіден, осы сәттегі тысқары нәрсеге назар аударады» деген екен. Қазақ ғалымы Б. Майтанов: «Модернизм көз алдында тұрған шындықты місе тұтпаса, үлкен-кіші деп бөлмейді, кезкелген зат, құбылысты дүние санауға бейім. Ол техногенді, постиндустриалды қоғам негізінде бей-берекет тіршіліктен безер болудың орнына бәріне көнген, бекінген, қасіретін ішіне түйген

қалыпта, ешнәрсеге қатты алаңсыз, жүйкесін сауытпен қоршап күн кешуді жөн санайды. Тығырықтан шығар жол іздеудің қажеті жоқ. Егер адамзат өркениеттің жар қабағында тұрса, оған амал іздеу мүмкін емес. Өркім өзінде бар әлем, үлесіне тиген тағдыр мен сағат, сәттің тұтқынына сол күйіне жасымай, зар төкпей тыныстауы қажет» деді. Шындығында Айгүлдің «Мұнара» шығармасы бірінші жақтан баяндала отырып, ондаған кейіпкердің шындық әлемін түрлі тәсілдер арқылы ашып көрсетеді.

Басы мен аяғы бар бүтін шығарма болғанымен, бейтарап автор, бейтарап оқырман, интернетқалдылық сынды дүниелер орын алады. Айгүл Кемелбаеваға дейін де «Киллер сауысқан», «Атаукере», «Кербұғы», «Сайтанкөпір» шығармаларында мұндай көріністер аңғарылып отырды. Бірақ ұлттық дүниеде аталмыш шығармалардағы бейнелер дәстүрлі форманы сақтай алған. Сол үшін де біз оларды таза классикалық шығармалардың қатарына жатқызамыз. Ал Айгүл шығармасындағы жолбарыс бейнесі – атадан балаға деген сенімнің негізіндегі қиялдан туған күрделі бейне екені айқын. Автор осы бір кішігірім эпизодтың өзінде түс көру, елес қуу, эпитафия құбылыстарын ұтымды пайдаланған. Біздің түгел кездеспегенімен, кей шығармалардың өн бойынан көрініс тауып жатады дейтініміз де осының дәлелі. Сол бір соңғы жолбарыс арқылы туған жерге деген студент қыздың сезімін ұштастырып әкеліп, оқырманға ұтымды сюжет, талғамды шығарма ұсынады. А. Кемелбаеваның «Мұнара» романын Б. Майтанов «Автор және мәтін – кентавр» деп аталатын бірнеше жазушылардың прозалары қарастырылған мақаласында: «Постмодернистік ойын» элементтерін әдемі меңгерген қаламгер...» деп бағаланған. Басқа да көптеген жазушылардың оң пікіріне іліккен, «Мұнара» романы талай зерттеулердің нысанысы бола беретіні хақ (Кемелбаева, 2003: 149).

Соңғы жиырма жыл ішінде қазақ қоғамында болып жатқан түбегейлі өзгерістер әлеуметтік рухани өмірімізді жана белеске шығарды. Кеңестік кезеңдегі қоғамдық шектеуден, социалистік реализм құрсауынан босаған қазақ көркем сөзі абдырап қалғаны рас. Қоғамда «қазақ әдебиеті тоқырауға ұшырады, бүгінгі заманның жедел қарқынына ілесе алмай қалды» деген пікірлер тудырды. Алайда көркем өнер тез күш жинап, батыл ізденістерге барғанын зерттеу нәтижелері көрсетіп отыр. Ұшқыр да оңтайлы жанр – поэзияны былай қойғанда, шығармашылық толғанысы ұзаққа кететін проза жанры ширақ қимылдап,

жаңа заман биігінен қарап жазылған бірқатар үлкенді-кішілі шығармалар жаңа тақырып, тың сюжеттерді алып келді. Қазіргі қазақ прозасының көркемдік көкжиегі кеңейіп, шағын жанр әңгіме мен повесть жанрының болсын шығармашылық объектілері көбейді. Бүгінгі проза терең ойландырады қажет ететін материалдардан тұрады, бұл материалдардың біразы қым-қуыт байланысып жатыр. У. Бенжаминнің пікірінше: «Проза жеке адамның тыныс-тіршілігі». «Проза ауызша әңгіме айтуға ұқсамайды. Ол кітапты қажет етеді. Проза жалғыздықтан жабырқаған адамның туындысы. Өз мәселелерін аршып айтудан қалған, онысын түсіндіріп те бере алмайтын, басқалардың ақылына құштар емес, басқаларға ақыл айтқысы келмейтін. Жан дүниесін толқын атып, кемерін керіп тұрған, сондай көңіл-күйге бой ұра беретін күй. Проза дегенің жан иесінің терең толғануға құштарлығы».

Образ тереңнен ойлау кез келген оқырманға яки кез келген жазушыға беріле бермейтін қасиет. Сонау тәуелсіздік алған жылдардың басында жапон жазушы Кэнзабуро Оэ Нобель сыйлығын иемденді. Ал сол жеңімпаз болған шығарма желісі – адамзаттың бүгінгі қасіретінің қатерлі көрінісі ақиқат пен аңыз астарластыра, асқақ құдіретпен сомдалған әлем келбетін жасағаны үшін берілді. Осы жерді әлем келбеті деген не? деген сұрақ туады. Шындығында ұлттық деңгейде жазылған шығарма сол ұлттың оқырман шеңберінде ғана қалып қояды. Ал ортақ мәселе ұлт, нәсіл, дін дегенді бөліп қарамай, түгел қауымдық ерекшелікке сай, адами құбылыстарға бағыттала отырып жазылса жер шарындағы біршама оқырманға жететіні де белгілі. Әлемдік деңгейдегі постмодернистік шығармалардың үздігі болып танылатын «Замандастар ойыны» шығармасында көне аңыз бен бүгінгі қоғамның шынайы бет-бейнесі бір байланыста, бір уақыт пен бір кеңістікте ғана суреттеледі. Оқырман оны оңай қабылдағанымен, роман соңында кімді жақтарын білмей дел-сал болады. Кейіпкер Күйретуші ойы ішкі сезіммен үндессе, халық билігінен де алыстай алмайды.

Шығарма бинарлық оппозиция тудыруымен қатар, бедел дағдарысына әкеліп соқтырады. Осы секілді ерекшеліктерді саралай келе, оқырман ретінде постмодерндік сарынның басты көріністерінің бірі – аңыз бен ақиқатты, жалған мен шынды, болмыс пен қасиетті сабақтастыра отырып, тың идея танытуы дер едім. Алайда аталған дүниелерді өз шығармаларында сабақтастырудан түркі әдебиетінде, өзіміздің қазақ әдебиетінде Әбіш Кекілбаев пен Шыңғыс

Айтматовты атап өтпесек болмайды. Олар да өткір, әлеуметтік мәселелерді көтере отырып, ол жерде баяндалған дүниелер арқылы өз елінен, өз қоғамынан арнайы кейіпкер тауып отырды. Жалпы алғанда, қазақ әдебиетінде постмодернді бағыттың сарынын түгел бір романға құйып қою еш мүмкін емес. Себебі, сана енді-енді әлемдік шеңберді қамти отыра, көп нәрсеге құлақ асуды үйреніп келе жатыр. Ал дәл осы жағдайда шағын ғана детальдар мен эпизодтар арқылы көз үйретіп, тақырыптық ерекшелікке бой үйретуі тиімді. Сол үшін де қазақ әдебиетіне бұл бағыттың немесе кей ғалымдар айтпақшы бұл ағымның керек екені рас. Осы постмодернистік бағытқа сай жазушыларымыз жеке-дара стиль қалыптастырып та үлгеруде. Нарраторлық шеберліктің де жан-жақты қырлары саралануда. Автор мен оқырман арасында тұрақты қарым-қатынас орнап, талғам мен таным қалыптасты. Пастиш, ризома, субъект өлімі мен автор өлімі, ойын қағидасы мен абстрактілі оқырма жүйесі бір ізге түсіп, жүйелене бастады. Ендігі бірекі ғасырдан кейін адами сананың дамуы дәрежесінде фантазияға толы жаңа романдардың дүниеге келетіні заңдылық. Көне түркі дәуірінен беріге дейінгі уақытты қамтығанда жоғарыда көрсетілген терминдердің барлығы дерлік қазақтың фольклорынан бастап, бүгінгі әдебиетті қамти алады. Ежелгі салт-дәстүрдің негізінде де әрекеттердің көрінісі постмодернизмнің кей элементтерін айқындай алады. Ал сол ежелден көрініс тапқан кей терминдердердің қазір жаңаша формада түрленуінің нәтижесінде әдебиетке жаңа есімдер, тың тақырыптар келді. Олар сол терминдерге сай түрлі тақырыпта ой қозғады (Қасқабасов, 2009:116).

Нәтиже-талқы

Жоғарыда аталған шығармалардың басымы көпшілігі бүгінгі әдебиеттің орта буын өкілдерінің шығармалары. Кейінгі толқыннан да Аягүл Мантай, Думан Рамазан, Сәуле Досжан, Арман Әлменбет, Лира Қоныс, Мадина Омарова сынды жас жазушылардың шығармалары бар. Бүгінгі қоғамның беткі көріністері мен заманның таза бейнесі соңғы шығармаларда тікелей ажыратылады. Әдебиеттің даму үдерісінде тың терминдер қазақ тіліне аударылып, шығармаларда көрініс ала бастады. Постмодернизм төңірегіндегі қолданыс табатын терминдердің бірқатарын жоғарыда атап өттік. Оларды қазақ әдебиетіндегі қолданыс ерекшеліктеріне сай талдай алуымыз қажет.

Қорытынды

Постмодернизмді бетке алған бір топ қазақ жазушысының пайда болуы, атап айтқанда Д. Амантай, Ә. Қодар (ақын), Р. Мұқанова, Ықсан және басқалары. Қазақ әдебиетінде мифологиялық желінің дамуы мифологиялық реализмнің қалыптасуын білдірді. «Сана ағымы», «жаттану», «көп дауыстылық», тәмсілдеу, символизм, ұқсастық секілді баяндаудың модернистік формаларының қабылдануы үрдістің 20 ғасырдың соңында да әдебиетте жалғасқандығын көрсетеді. (Қасқабасов, 2009: 118). Ал қазіргі 21 ғасырда әдебиет ағымы тым күрделі. Әдебиет тек прозамен шектелмейтіні белгілі. Әдебиетте поэзия, драматургиялардың алар орны бар екенін ескерер болсақ, постмодернизм әр са-

лада жекеше көрініс табатынын да назарға алу керек. Бүгінгі жазушыларымыздың жазу шеберлігіндегі ойлау деңгейі мен ойды жеткізу шеберлігі бүгінгі күннің экосоциологиялық мәселелерді түрлі эмоциямен бейнелі, ал жалпы идеялық бірлікті астыртын түрде салыстырған идеологеманы құрайды.

Қорыта айтқанда, постмодернистік бағыт постиндустриалды қоғамның дамуымен тікелей байланысты. Біздің қоғам әлі күнге дейін ұлттық болмыс пен ұлттық дүниелерден алшақтамауымыз керек деген пікірді ұстанады. Десе де әдебиеттің осыдан екі ғасыр бұрын қозғаған мәселелерін қазақ әдебиеті де өз деңгейіне сай саралай алуы қажет. Философиялық ойлардың жиынтығын әр оқырманның сана деңгейі мен сана ағымына сай бірлікке жіктей алуы шарт.

Әдебиеттер

- Нагорная Н.А. Сновидения в постмодернистской прозе. – М.: Русская речь, 2003. – № 3. – С. 14-16.
- Затонский Д.В. Модернизм и постмодернизм: мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств. – Харьков: Фолио, 2000. – 256 с.
- Гречко Л.К. Интеллектуальный импорт, или О периферийном постмодернизме // Общественные науки и современность. – 2000. – № 2. – С. 166-179.
- Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов. – М.: ИНИОН РАН – INTRADA, 2001. – С. 1-12.
- Әбдіков Т. Таңдамалы: Роман және повестер. – Алматы: Жазушы, 1991. – 512 б.
- Ісімақова А.С. Асыл сөздің теориясы. – Алматы: Таңбалы, 2009. – 376 б.
- Грицанов А.А., Можайко М.А. Постмодернизм: Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный дом, 2001. – 767 с.
- Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. – М.: Интрада, – 158 с.
- Кемелбаева А. Мұнара. – Алматы, 2003. – 149 б.
- Қасқабасов С. Қазақ әдебиеті. Алматы, 2009. – №13. – 23 б.

References

- Nagornaya N.A. Snovideniya v postmodernistkoj proze [Dreams and postmodernism process]. – М.: Russkaya rech', 2003. – № 3. – p. 14-16. (in Russian)
- Zatonskij D.V. Modernizm i postmodernizm: mysli ob izvechnom kolovrashchenii izyashchnyh i neizyashchnyh iskusstv [Modernism and Postmodernism: Thoughts on the Eternal Rotation of Fine and Non-Fine Arts]. – Har'kov: Folio, 2000. – p. 256. (in Russian)
- Grechko L.K. Intellektual'nyj import, ili O periferijnom postmodernizme // Obshchestvennyye nauki i sovremennost' [Intellectual Import, or Peripheral Postmodernism]. – 2000. – № 2. – p. 166-179. (in Russian)
- Il'in I. Postmodernizm. Slovar' terminov. – Moskva: INION RAN – INTRADA. – 2001. – p. 1-12. (in Russian)
- Abdikov T. Tandamaly: Roman zhane povester. – Almaty: Zhazushy, – 1991. – p. 512. (in Kazakh)
- Isimaqova A.S. Asyl sozdin teoriyasy. – Almaty: Tanbaly, – 2009. – p. 376. (in Kazakh)
- Gricanov A.A., Mozhajko M.A.. Postmodernizm: Enciklopediya. – Minsk: Interpresservis; Knizhnyj dom. – 2001. – p. 767. (in Russian)
- Il'in I.P. Postmodernizm ot istokov do konca stoletiya: ehvolyuciya nauchnogo mifa [Postmodernism from the beginnings to the end of the century: the evolution of the scientific myth]. – М.: Intrada, – p. 158. (in Russian)
- Kemelbaeva A. Munara. – Almaty, – 2003. – p. 149. (in Kazakh)
- Qasqabasov S. Qazaq adebieti. Almaty, – №13. – 2009. – p. 23. (in Kazakh)